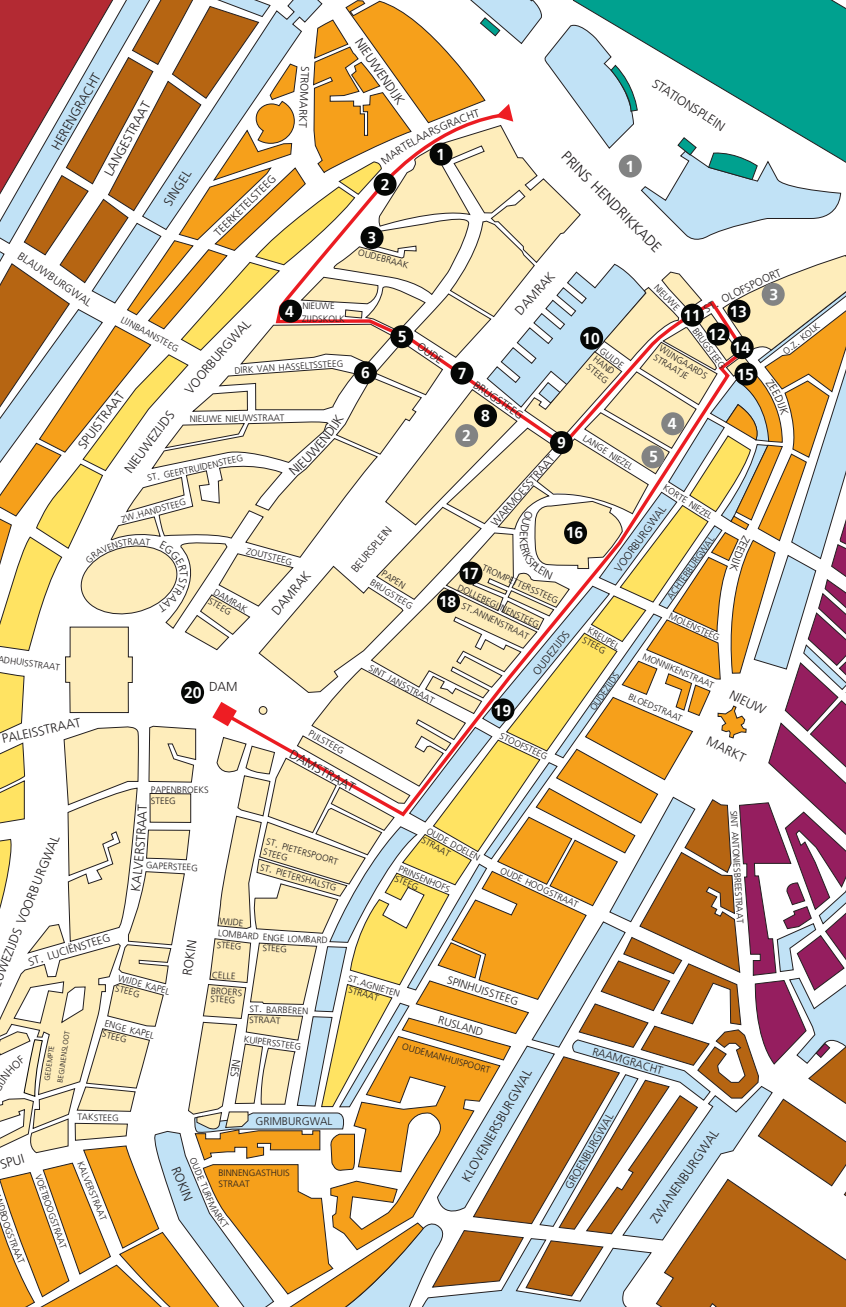

Van dorp tot stad

2 km

Er leefden in het jonge Amsterdam voornamelijk vissers en boeren. Erg klein was dit dijkdorp niet: hoewel de nederzetting nog geen vijftwintig meter breed was, was het bijna een kwartier lopen van het ene eind naar het andere. Al snel werd de strook breder gemaakt door stukken van de Amstel aan te plemphen en daarop nieuwe huizen te bouwen. Zo werd de dijk een straat, met huizen aan weerskanten. Bij de aanleg van de fundering voor een bankgebouw aan het Rokin in 1980 kwam een stuk van de eerste oever tevoorschijn, en daarbij werd duidelijk zichtbaar hoe de pioniers die eerste stukken land hadden aangeplempt: met kleibagger en uitgestoken kleizoden, afgewisseld met lagen huisvuil van de eerste bewoners. Het was een moeilijke, maar succesvolle operatie, en de Amsterdammers zouden haar in de daaropvolgende jaren nog een paar keer herhalen. In totaal ging er in die eerste tijd zo'n zestig meter van de oorspronkelijke breedte van de Amstel af. Het was het eerste land dat de stad eigenhandig op het water veroverde, en het smaakte naar meer.

1 — Op de kruising van de **Martelaarsgracht** en de **Nieuwendijk** stond vroeger de eerste **Haarlemmerpoort**. Door deze poort kon men de stad aan de noordwestkant betreden. Iets zuidelijker, bij de Nieuwezijdscolk, stond al in 1307 een molen. Deze kant van de stad werd de 'windmolenzijde' genoemd. In de boeken uit 1383 vindt men de poort dan ook terug als het 'Wyntmolenzydepoorthuis'. Na de stadsuitbreiding van 1425 werd de oorspronkelijke poort vervangen door de tweede Haarlemmerpoort, die een tiental meters verderop werd gebouwd.

2 — In verband met de aanleg van de Dam in de Amstel moest de afwatering uit het achterland om de waterkering heen geleid worden. Daarom werden tegelijkertijd met het aanplempen van land de voorburgwallen gegraven. Waarschijnlijk is het afval van de uitgegraven voorburgwallen deels als ondergrond voor de aanplantingen gebruikt. De **Nieuwezijds Voorburgwal** komt al in 1333 in de geschriften voor, de **Oudezijds Voorburgwal** in 1352. Zij vormden tot 1380 de oost-en westgrens van de stad.

Amstelredam [...] is gesitueerd op een dijk, die de ingang over land vormt, want aan beide zijden van de stad bevinden zich dijken, die de met water bedekte velden scheiden. Het water kan stijgen of dalen, zo veel men wil; dat wordt geregeld door de windmolens en sluizen: grote deuren waardoorheen water kan gaan.

Bernardino de Mendoza, Spaans ruiterkapitein, op bezoek in Amsterdam, 1567/1577

3 — De IJ-oever lag in het vroege begin nog ter hoogte van de huidige Dirk van Hasseltsteeg. Omdat er ook land op

het IJ gewonnen werd is die oever is in de loop der eeuwen enkele honderden meter naar het noorden opgeschoven. Bij het graven van de burgwallen is er een dijkje aangelegd. Het waren simpele dijken met houten palissaden erop. Erg sterk is de dijk niet geweest. De naam **Oude Braak**, die voor het eerst in 1426 werd genoemd, verwijst naar een dijkdoorbraak. Door deze doorbraak ontstond er een binnendijkse poel die door leerlooiers gebruikt werd en pas in 1594 werd gedempt.

4 — De **Nieuwezijdsolk**, het vroegere Oude Spoye, vormde in de 13de eeuw de noordgrens van de stad. Vermoedelijk boog een gegraven omleiding van de Boerenwetering, een voorloper van de Burgwal, hier naar het Damrak af. Dat zorgde voor de afwatering van het Amsterdamse achterland in de Amstel. Na het graven van de burgwallen gebeurde dit direct in het IJ en kon de Kolk eind 15de eeuw worden gedempt. Op de Nieuwezijdsolk staat ook het **Korenmeetershuisje** uit 1620, gebouwd voor het gilde van korenmeeters. Met een korenmaat, graanschep en afstrijkstok berekenden de korenmeeters nauwkeurig de enorme hoeveelheden graan die door de Amsterdamse kooplieden verhandeld werden.

Tussen die rij hutten en de rivier liepen paden, aan beide oevers van het water, de voorlopers van de huidige Nieuwendijk en Warmoesstraat, de oudste straten van de stad. De termen Oude Zijde en Nieuwe Zijde van de Amstel hebben, in tegenstelling tot wat veel Amsterdammers denken, dan ook niets met het ontstaan van de stad van doen. Ze dateren pas uit een veel latere periode, toen Amsterdam in twee parochies werd verdeeld, en betekenen eigenlijk

Oude Kerkszijde en Nieuwe Kerkszijde. Rivaliteit tussen de gemeenschappen aan beide rivieroeveren bestond er wel: eeuwenlang vonden zo nu en dan traditionele vechtpartijen plaats tussen de jongens van de ‘Kerkszijde’ (de oostkant) en de ‘Windmolenzijde’ (de westkant), waarbij het bloedig toe kon gaan.

5 — De **Nieuwendijk** heette oorspronkelijk Windmolenstraat en liep van de molen bij de Kolk tot aan de Dam. De naam Nieuwendijk dateert uit 1382 en slaat op het stuk vanaf de molen tot aan de Haarlemmerdijk. Dit stuk straat was letterlijk een nieuw aangelegde dijk tegen het IJ, die meerdere malen naar het noorden werd verlegd. De straat volgt nog steeds hetzelfde traject als vele eeuwen geleden toen het nog een dijk was. In de voetgangerspassage van het CGA-gebouw tussen Nieuwendijk en Damrak laten een paar traptreden zien dat het 14de-eeuwse dijklichaam nooit helemaal verdwenen is.

6 — Op de hoek van de **Dirk van Hasseltssteeg** en de **Nieuwendijk** werden in 1994 door archeologen op zeven meter diepte de muren van een burcht blootgelegd.

Een deel van de opgegraven muur aan de noordkant van de burcht.
Foto door Xander Remkes.

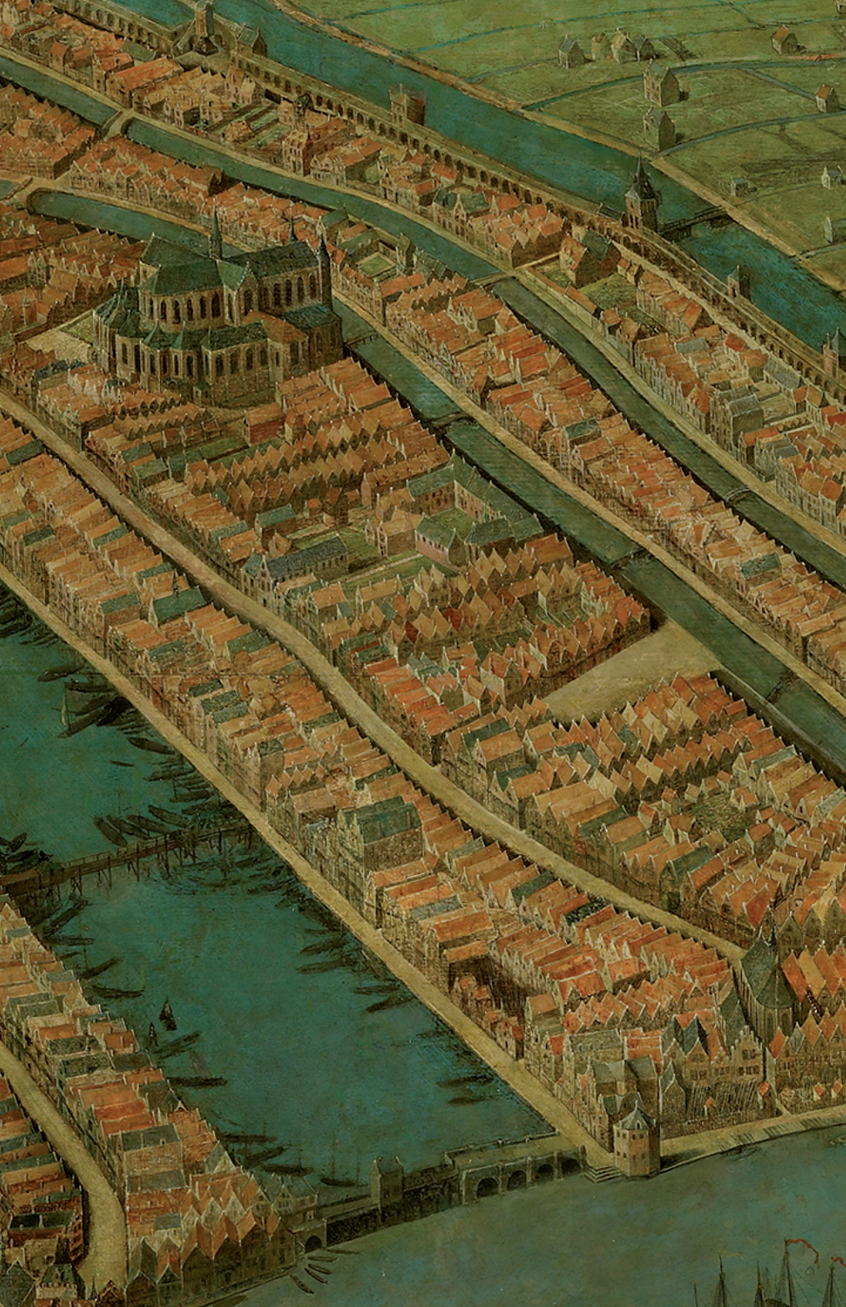

De ontdekking van dit kasteel zou een paar dingen verklaren die tot op dat moment onbegrijpelijk waren. Bijvoorbeeld de vondst van een 12de-eeuws schild, enkele jaren eerder, in de nabije omgeving. En van een bijna even oude smederij uit een periode waarin er in de nederzetting nog nauwelijks huizen stonden. Uit die schimmige 13de eeuw is weinig archiefmateriaal overgebleven, al weten we wel dat in 1305 de baljuw in Ouderkerk woonde en dat daar toen dus nog het bestuurlijk centrum lag. Nader onderzoek, ook onder buurpanden, wees uit dat het ging om een forse burcht van zo'n twintig bij vijftwintig meter. Aan de jaarringen van het gebruikte hout en andere gegevens valt af te leiden dat het bouwsel tussen 1280 en 1290 was neergezet, door graaf Floris v. Het was dus vrijwel zeker een onderdeel van het stelsel van versterkingen dat hij in die periode over heel Holland liet bouwen. Het Muiderslot, bij de Vecht, maakte daarvan eveneens deel uit. Vermoedelijk had hij een soortgelijke burcht voor ogen aan de monding van de Amstel. De versterking heeft slechts een tiental jaren gefunctioneerd. Rond 1300 waren de meeste muren alweer afgebroken, wellicht is het geheel zelfs nooit helemaal afgebouwd.

7 — De naam **Damrak** stoelt op de oude naam 'den Aemerack', ofwel de uitmonding van een recht stuk water. De uitmonding van de rivier de Amstel, waarlangs Amsterdam is gebouwd, lag in het IJ en vormde de natuurlijke haven die de stad groot heeft gemaakt. Met houten palissaden werd de haven ommuurd. In het midden stond een wachterhuisje waar schepen zich bij aankomst moesten melden. Van die oude, natuurlijke binnenhaven is het huidige Damrak het laatste overgebleven stuk open water.

Detail van *Gezicht op Amsterdam*, 1538, door Cornelis Anthonisz.

8 — Op de plek van de **Oudebrugsteeg** lag de oude brug. In 1365 wordt er gesproken over een 'innebrugge' (binnenste brug) en een 'uterste brugge' (buitenste brug), die op de plek van de Nieuwebrugsteeg zouden hebben gelegen. Ter hoogte van de Papenbrugsteeg lag de Papenbrug die voor het eerst in 1475 genoemd wordt. Via verschillende openingen kon men de bruggen passeren, zodat schepen naar de Dam konden varen om handel te drijven. Op de Nieuwebrug stond het paalhuis waar schippers 'paalgeld' moesten betalen voordat ze de haven in mochten. Het paalgeld kwam ten goede aan het onderhoud van de haven. Naast de Oudebrug kwam aan de Nieuwezijdszijde in het begin van de 17de eeuw de overdekte korenbeurs te liggen. Het centrum van de Amsterdamse graanhandel. Door de demping van het Damrak in 1882 en de bouw van de Beurs in 1903 werden Oude- en de Papenbrug overbodig en afgebroken.

Bij de haven ligt een veld of markplaats, Campplatz genoemd, waar de burgers hun uitzeilende bloedverwanten en vrienden nakijken. Van deze markt naar het zuiden loopt de Warmerstraat. [...] In de zomer komen de kooplieden in groten getale op de brug bijeen en 's winters in de Nieuwe Kerk waar ze in twee stromen op en neer lopen. Er bestaat geen gelegenheid om eruit te komen dan zich in de stroom te laten meevoeren tot op de hoogte van een deur. Aan de oostzijde van de stad bevindt zich een stenen muur met een fraaie wandelweg erop. Daarachter is een aarden wal en in de ruimte daartussen ligt de nieuwe uitleg van de stad.

Eerste indruk van Fynes Moryson, een jonge Engelsman, arriverend met een schip uit Harlingen, 1592

9 — In 1384 duikt de naam **Warmoesstraat** voor het eerst op. De naam is te danken aan de moestuinen en groentekwekerijen die hier in de Middeleeuwen lagen. Omdat in dit gedeelte van de stad de enige kerk van Amsterdam stond, heeft de Warmoesstraat eerst enige tijd Kerkstraat geheten, en heette de buurt de Kerkbuurt. Op nummer 110 van deze toentertijd chique straat dreef de dichter Joost van den Vondel zijn hoeden- en kousenhandel, totdat hij 1658 failliet ging en een baantje moest aannemen als suppoost bij de Bank van Lening.

10 — Aan het einde van de **Guldehandsteeg** is misschien wel de laatst overgebleven 'waterstoep' van Amsterdam te zien. In de oude haven legden schepen hier aan om hun lading lossen.

11/12 — In de 14de eeuw stond tussen **Nieuwebrugsteeg 13** en **15** de **Sint Olofspoort** (11), de toenmalige toegang tot de stad. Dit huidige stukje straat, dat nog altijd Sint

Het fronton van de Olofskapel met daaronder de tekst 'Hoop op een beter leven'. Foto door Xander Remkes.

Directie van
Comple
Hoe

Oude houten huizen aan de Nieuwezijds Voorburgwal, getekend door
Claes Jansz. Visscher, ca. 1650.

Olofspoort heet, liep ooit onder de poort door. De poort maakte in 1618 plaats voor het huidige gebouw De Lompen, met daarin een suikerbakkerij. In het tweede deel van de Nieuwebrugsteeg staat ook de **Sint Olofskapel** (12), waar er vanaf 1440 verscheidene van zijn gebouwd, ter ere misschien van de beschermheilige van de dijken, Odulphus van Brabant, of ter ere van de Noorse koning Olaf II, die zich in het jaar 1010 tot het christendom had bekeerd. De ingang van de kapel bevindt zich op **Zeedijk 2A**.

13 — Op **Zeedijk 1** bevindt zich een van de laatste van de laatmiddeleeuwse huizen van Amsterdam, de oude herberg **'t Aepje** (1525). Dat 'in de aap gelogeerd' zijn geen pretje was staat vast, maar of de uitdrukking nu slaat op het feit dat men zich net als aan boord moest behelpen met een bramzeil (aap) in plaats van lakens, of op de vlooiën die de bezoeker op de koop toe kreeg van de apen die de eigenaar hield, is onduidelijk. De meeste middeleeuwse huizen waren van hout, pas na de grote stadsbrand van 1452, die bijna twee derde van de stad in de as legde, werden houten huizen verboden.

14 — De oude **Zeedijk** beschermde Amsterdam, samen met de Haarlemmerdijk en Nieuwendijk aan de Nieuwezijds-kant, tegen het water van het IJ. Net als bij de Nieuwendijk is het oude dijklichaam nog te herkennen aan de aflopende straten aan weerszijden van de Zeedijk. Ook het oude verlengde van de dijk, dat via de Nieuwmarkt door de Sint Antoniesbreestraat, de Jodenbreestraat en de Muiderstraat loopt, is nog steeds te volgen en dient nu nog als waterkering in geval van hoog water. De waterkerende functie van de Nieuwendijk en de Warmoesstraat is

met de komst van nieuw aangelegde dijken, zoals de Prins Hendrikkade, minder belangrijk geworden.

15 — De **Oudezijds-kolk** vormde de oorspronkelijke oostelijke stadsgrens van het oude Amsterdam.

16 — De **Oude Kerk** (Sint-Nicolaaskerk), **Oudekerksplein 23**

Op de plaats van de huidige Oude Kerk stond oorspronkelijk een klein kapelletje, maar Aemstelredamme deelde zijn pastoor met de kerkjes van Ouder- en Nieuwer-Amstel. Pas op 5 mei 1334, toen de bisschop besloot om een zekere Wouter van Drongelen als pastoor van de Oude Kerk aan te stellen, was de jonge stad blijkbaar volwassen genoeg om een eigen zielenherder voldoende om handen te geven. Rondom de Oude Kerk ontstond, zo valt uit gevonden keurmerken en textielresten af te leiden, een buurtje waar verschillende ambachtslieden op het gebied van de textielnijverheid actief waren.

Zeer populair was ook de beschermheilige van deze kerk, de ‘waterheilige’ Sint-Nicolaas, die schepelingen en polderbewoners beschermde tegen de gevaren van het water en die later furore maakte als kindervriend, rijdend met een paard op de Amsterdamse daken, op de avond van zijn naamdag cadeautjes strooiend in de schoorstenen.

De stoelen en loges staan hier zonder de minste aandacht voor de vorm van de muren en de plaats van de zuilen, alsof ze hun onverschilligheid en minachting willen uitdrukken voor de gotische architectuur. Het calvinistische geloof heeft al eeuwen geleden de kerk veranderd in een hangar, die geen andere functie

heeft dan het gebed van de gelovigen te beschermen tegen regen en sneeuw.

Milan Kundera over de Oude Kerk in *De ondraaglijke lichtheid van het bestaan*, 1985

Het interieur van de kerk moet in de Middeleeuwen veel weelderiger zijn geweest, rijk beschilderd met zijkapellen vol kunstwerken. Ieder jaar werd vanuit de kerk de zogenaamde Mirakelprocessie gehouden, waarbij de hele stad uitliep, en waar ook de kinderen eigen rollen speelden: als engeltjes met vleugeltjes op de schouders en als duiveltjes die, volgens een 16e-eeuwse beschrijving, een ‘peckstock in de hant’ hadden en met roet waren ingesmeerd – ze kwamen immers zo uit de hel – en die ‘een groot schrikkelijk grijns voor ’t aengesicht’ trokken, waarmee ze de kleintjes langs de route met succes aan het huilen maakten. Daarna kwamen de schutters in hun harnassen, de leerlingen van de Latijnse school, zingend in hun witte koorhemden, de monniken, de boetelingen, de burgemeesters en de pastoor. Ondertussen speelden de stadsspeellieden ‘seer lieflijcken ende fraye op pijpen en schalmeijen’. Tijdens de beeldenstorm is het een en ander beschadigd, maar de grote onttakeling vond pas in de jaren daarna plaats, toen de meeste kerkelijke goederen werden verkocht. Van 1580 tot aan zijn dood, in 1621, was de Oude Kerk de thuisbasis van een van de bekendste Nederlandse componisten, Jan Pieterszoon Sweelinck. In de nok van het dak, boven aan een hoge trap, is nog altijd de ingang zichtbaar van de zogenaamde IJzeren Kapel, de eerste stadskluis waarin tijdens de Middeleeuwen de belangrijkste stukken – privilegiën en dergelijke – werden bewaard.

17/18 — De **Trompetterssteeg**, slechts één meter breed en het smalste steegje, van Amsterdam. In de **Dollebegijnensteeg** wordt ondanks pogingen van de gemeente de rosse buurt om te vormen tot 'Red Fashion District' nog driftig het oudste beroep van de wereld uitgeoefend, maar eens dweepten hier dwaze begijnen met God, zoals uit de naam is af te leiden. Vanaf de hoek van de **Sint Annendwarsstraat** met de **Sint Annenstraat** (17) heeft men een mooi uitzicht op de Oude Kerk. Op nummer **12** (18) van de Sint Annenstraat staat nog een huisje uit 1565.

19 — De 'Bierkaai' aan de **Oudezijds Voorburgwal**

Na de annexatie van Amstelland in 1317 vestigde graaf Willem II hier de biertol. Dit betekende dat al het bier dat in Holland werd ingevoerd, hier moest worden ingeklaard en tol moest worden betaald. Bier was in die eeuwen de volksdrank bij uitstek; het meeste bier werd geïmporteerd – vooral uit Hamburg – en al snel werd Amsterdam zo het centrum van deze handel. Aan de bewaard gebleven tolregisters kunnen we zien dat de Hamburgse kooplieden op den duur ook allerlei andere goederen meestuurden, zaken die ze in Duitsland en in de Oostzeelanden hadden ingekocht: hout, graan, bonen, noten, mosterdzaad, teer, haring, as, honing, laken, leer, draad, bontwerk, ijzer, hop, spek, vlees, smeer en huiden. Maar het bier spande de kroon: rond 1365 werd maar liefst vijftiwintighonderd ton per maand naar Amsterdam verscheept, een derde van de totale Hamburgse bierexport. Het lossen van al dat bier vond steeds meer plaats aan de Oudezijds Voorburgwal, aan de 'Bierkaai' tussen het Oudekerksplein en de huidige Damstraat.

20 — De Dam, zoals dit plein nu heet, was ooit een waterkering en tevens de eerste verbinding tussen twee Amsteloevers. Op de plek van het huidige Nationaal Monument is bij opgravingen in 1912 een grote houten dam met sluisdeuren uit het begin van de 16de eeuw blootgelegd. De Dam groeide al snel uit tot het (handels)centrum van de stad met verschillende markten, en met aan de noord- en zuidzijde drukke havens, waarover later meer. Ogen-schijnlijk moet het plein in vroeger tijd veel groter hebben geleken omdat de omliggende bebouwing aanmerkelijk lager was – een effect waarbij men ook op andere pleinen en straten bedacht moet zijn. Veel oude Amsterdamse huizen kenden oorspronkelijk niet meer dan twee, hooguit drie verdiepingen. De Dam was tot het midden van de 19de eeuw nog zichtbaar als dam: het later grotendeels gedempte Damrak vormde een binnenhaven die doorliep tot op het plein. Het Rokin, aan de andere kant, werd pas tussen 1933 en 1936 gedempt. Het eerste stadhuis van de stad, afgebrand in 1652, stond oorspronkelijk voor de bouwplaats van het grootse stadhuis van de bouwmeester Jacob van Campen, het tegenwoordige paleis. Binnen in het paleis – dat in de zomer, en ook daarbuiten, vaker open is dan men denkt – wordt de toenmalige situatie verduidelijkt aan de hand van een interessante maquette van de Dam en omgeving. Ook de imposante Burgerzaal is een bezoekje meer dan waard. Het Nationaal Monument, ontworpen door J.J.P. Oud, werd in 1956 onthuld. De beelden zijn van de hand van Johannes Anton Räddecker, de reliëfs van Paul Grégoire en de dichtregels van A. Roland Holst. Ieder jaar op 4 mei wordt op de Dam de Nationale Dodenherdenking gehouden.

Overige bezienswaardigheden op deze route

1 — Tot de komst van de spoorwegen bood de **Prins Hendrikkade** schitterend zicht op het open IJ en de noordelijke IJ-oeveren. Om een station te kunnen bouwen had Amsterdam rijkssteun nodig, en de toenmalige minister Thorbecke wilde geen ander plan financieren dan het plan dat als locatie het IJ had, ook al ging hij daarmee tegen de wens van de gemeente in. In 1876 werd begonnen met het aanplempen van drie eilanden in de oude haven. Op het middelste hiervan staat het **Centraal Station** (1889), ontworpen door P.J.H. Cuypers en A.L. van Gendt.

2 — De **Beurs van Berlage** (1903) is gelegen aan het Damrak en het Beursplein, tussen de **Oudebrugsteeg** en de Beursstraat. Het is de opvolger van de Koopmansbeurs die in 1611 door Hendrik de Keyser aan de andere kant van de Dam over het water was gebouwd. Het gebouw, ontworpen door een van de grondleggers van het Nieuwe Bouwen, Hendrik Petrus Berlage, wordt nu gebruikt voor exposities, concerten en andere evenementen.

3 — De **Sint Nicolaaskerk**, tussen 1884 en 1887 gebouwd, was de eerste grote katholieke kerk van na de Alteratie in 1578, toen Amsterdam omzwaaide van katholiek naar protestants. De Sint Nicolaaskerk is de opvolger van de Oude Kerk (16) en de katholieke schuilkerk Ons' Lieve Heer op Solder. Architect A.C. Bleys had de eer de nieuwe rooms-katholieke hoofdkerk te mogen ontwerpen. Dankzij giften van rijke parochianen werden kosten noch moeite gespaard, wat zowel aan de buitenkant van de kerk als in het interieur zichtbaar is. In de topgevel, aan de voorzijde

van de kerk, kijkt de goedheilig man over de stad uit. In de kerk zijn onder meer zowel de verhalen van de patroonheilige Sint Nicolaas uitgebeeld als die van het Mirakel van Amsterdam (zie p. 30) en van de schenking van de keizerskroon van Maximiliaan aan de stad Amsterdam. De 58 meter hoge koepel laat zijn licht schijnen op het marmeren hoogaltaar. Bij een grote restauratie, die in 1999 klaar was, zijn er acht nieuwe glas-in-loodramen van Jan Dibbets geplaatst. Het is ook de kerk van de Spaanstalige gemeenschap van Amsterdam. Op zondagmiddag om één uur wordt de mis in het Spaans gevierd. Op 9 januari 2009 werd hier het besluit van paus Benedictus xvi voorgelezen dat het bisdom Haarlem vanaf 1 januari van dat jaar bisdom Haarlem-Amsterdam heet. Naast de kerk, op de kop van de Zeedijk, zijn bij opgravingen sporen van een scheepwerf gevonden.

Die werf moet daar tegen het eind van de 14de eeuw gevestigd zijn, als een van de eerste grote scheepswerven van de stad. De archeologen troffen de resten van maar liefst vier werkplaatsen, en ook vonden ze de werkvloer terug, gemaakt van turven. Die bodem was helemaal doordrenkt met pek en nog overdekt met de resten van breeuwsel, alsof de scheepstimmerlieden er zo waren weggelopen. Achter de werkplaats kwamen de resten van een dertig meter lange houtconstructie tevoorschijn, vermoedelijk een lijnbaan, gebruikt om de talloze scheepstouwen te draaien. In een latrine werd zelfs de pit van een perzik gevonden – een miraculeuze vrucht in het 15de-eeuwse Amsterdam.

4 — Het huis op **Oudezijds Voorburgwal 14** dateert uit 1605 en heeft meerdere namen, waaronder Leeuwenburg, **Wapen van Riga** en Burcht van Leiden. Het huis werd gebouwd door een koopman uit Riga: de twee gekruiste sleutels in de gevelsteen vormen het wapen van deze stad. Nu is in dit pand het Leger des Heils gevestigd.

5 — Op **Oudezijds Voorburgwal 40** bevindt zich de schuilkerk **Ons' Lieve Heer op Solder**. In 1578 werd in het gereformeerde Amsterdam de Katholieke Kerk verboden en gedwongen onder te duiken. Jan Hartman, een katholieke kousenkoopman, richtte in 1663 zijn bovenste verdiepingen in als katholieke schuilkerk. Ook toen al hanteerde Amsterdam een gedoogbeleid: men wist van het bestaan maar kneep een oogje dicht. Nu is het een museum.